

УДК 82.02:7.038.6

СУПЕРЕЧНОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Яніна КУЛІНСЬКА

*Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна,
e-mail: yanbit@ukr.net*

Зроблено спробу узагальнити питання трансформації теоретичних аспектів постмодерної проблематики у сферу особистісного буття, що пов'язані насамперед з проблемою осмислення становища людини в сучасному культурному просторі. Зосереджено увагу на перетвореннях особистості, починаючи з її культурної свідомості, світогляду та закінчуючи конкретними формами її життєдіяльності.

Ключові слова: постмодернізм, індивід, самоактуалізація.

Концептуалізація «постмодерного» типу культури, що активно відбувалася у філософії та культурології останньої чверті ХХ століття зазвичай була зосереджена на аналізі процесів у її локальних сферах: мистецтві, художній творчості, залишаючи «в тіні» онтологічне осердя культури – людську особистість. Проте певна модель особистості, певний «образ людини» постмодерну все одно виникав у різних концепціях постмодернізму – як апологетичного, так і критичного спрямування.

Перенесення теоретичних акцентів постмодерної проблематики у сферу особистісного буття спостерігається вже в 90-ті роки минулого століття серед філософів і культурологів «пострадянських» країн у зв'язку з насущною потребою осмислення свого нового становища в сучасному культурному світі. Отже, увага спрямована на трансформацію особистості, починаючи з її культурної свідомості, закінчуючи цілісним «життєвим світом» і конкретними формами її життєдіяльності. У якому ж напрямі відбуваються ці зміни, якою у своїх принципових рисах є модель постмодерної особистості?

Роль «великої теорії» постмодерну сьогодні виконує концепція Жана-Франсуа Лютара, що тлумачить його як такий тип культури, у якому відсутні «метаповіді» (metagesits), тобто загально визнані «першотексти», які б містили в собі «першосмисли», що остаточно принципово пояснюють як світ загалом, так і всі його окремі явища. Натомість, за Ж.-Ф. Лютаром, для постмодерну визначальною є конкуренція й боротьба (différend) різних способів світосприйняття, причому останні становлять лише різні «мовні ігри», серед яких жодна не має ніяких «привілеїв» щодо інших. Якщо у традиційних цивілізаціях роль «метаповіді» завжди була за релігією, у модерній цивілізації – за наукою (інколи також за соціальною ідеологією), то у цивілізації постмодерну вони обидві втрачають цю функцію [4, 32]. Щоправда, роль «метаповіді» тут певною

мірою бере на себе технократичний дискурс глобальної економічної системи з її суто споживацькими цінностями, але він у принципі не може охоплювати всіх вимірів людського буття, насамперед культурних і духовно-екзистенційних. Тому фактично і цей домінуючий зараз тип дискурсу цілком вписується у «ситуацію постмодерну». (Якщо ж для певного типу людей, що стає все чисельнішим, такий тип дискурсу і насправді є єдиним способом світосприйняття, то це означає справжню культурно-антропологічну катастрофу). Враховуючи ці ключові концепції, можна теоретично реконструювати і той тип особистості, що виникає за добу постмодерну.

Відсутність «метаоповідей» стосовно особистісного буття означає, насамперед, принципову некоріненість індивідуальної культурної свідомості в універсальних, загальних культурних смислах. Постмодерна людина зазвичай не тільки не вірить у будь-яку загальність, але й відчуває афективну відразу до тверджень про наявність загальних культурних смислів і заперечує їх існування, причому, тут наявна не тільки певна логіка мислення відповідно до типу культури, й справжній психологічний «комплекс», що спонукає людину відстоювати свою «свободу» від будь-якої заданої універсальності, навіть і в тих випадках, коли остання є досить очевидною. Як пише Андрій Пелипенко, постмодерн означає перехід від конкурування смислів «до самого акту перманентного руху між смислами... плинне я у плинному феноменологічному просторі культури не знає важкості і трагедії відчуження та “закинутості” у світ. Справді, якщо втекти з культури не можна, то залишається зосередитися на самому процесі бігу... в цьому принципова відмінність сучасної ситуації від усіх попередніх “революційних зламів” в історії культури, коли на зміну одним ієрархічним системам приходили інші, відтворюючи вихідні архетипальні структури в іншій семантиці. Але не варто забувати, що необхідною умовою для здійснення цієї горизонтально-плинної Я-медіаційної парадигми є та сама гранична розпорошеність і атомізація культурно-феноменологічного матеріалу, яка завжди проявляються в епохи занепаду... коли свідомість може дозволити собі нічого не сприймати всерйоз. Такий стан, за визначенням, не може тривати не тільки вічно, але й навіть відносно довго» [7, 13].

Отже, постмодерн становить з культурно-антропологічного погляду, насамперед, граничне загострення проблеми самовизначення людини як специфічної істоти. Навіть більше, ідеологія постмодерну принципово забороняє самовизначення та самоідентифікацію людини з якимсь граничним «образом людини», за яким стояла б певна фундаментальна онтологія й чіткі світоглядні детермінації. Відповідно до цієї ідеології, пише Олександр Огурцов, «мовні ігри», які стають полем для осмислення всіх когнітивних і дискурсивних форм, не мають обов'язкового або нормативного характеру, вони не підпорядковані правилам і нормам. Вони є довільними, як довільні вибір людини, її емоційні переживання та вітальні потреби. «Людина не повинна шукати будь-яких форм самоідентифікації... сам цей пошук свідчить про “несправжність” існування людини й обертається втечею від свободи. Людина ніколи не може бути тотожною собі. Вона завжди являє собою безперервний потік становлення і змін, лише момент у комунікації з іншими. Варто відмовитися від пошуку будь-якої усталеності у бутті людини... Постмодернізм заперечує, що людині може бути притаманною

загальна чи єдина природа, – конституюється образ людини, позбавленої будь-якої здатності до самоідентифікації, яка суцільно підпорядкована імпульсам підсвідомого та різного роду безособовим структурам... Замість зусиль мислення – спонтанність, замість відповідальності – сваволя, замість регулятивних норм – консенсус, замість цінностей – домовленості, що не мають обов'язкового характеру і не передбачають довіри й відповідальності, замість реальності – симулякри, замість інтенціональності – комунікативності, замість істини – впевненість, – таким є кредо постмодерністської філософії» [6, 9].

Культура постмодерну демонструє зникнення загального змісту людської сутності – скінченність логіки розвитку від загального до індивідуального і далі – до зникнення індивідуального. З цього приводу Євген Грицай зазначив: «Ситуація пост є такою, що індивідуальне буття вже не тяжіє до суспільного, воно споконвічно позбавлене власної природи. Якщо за особистістю не стоїть сукупна сила людства – як особистість узагалі можлива? Загальне розсипається атомарністю і втрачається як єдність, істотність і субстанціальність людського світу» [2, 176].

На початку століття філософія говорила про смерть людини суспільної, передчуваючи в цьому втрату істотності й врешті безглуздість, позбавленість сенсів існування індивіда. «Стан атомарності, абсолютної самотності людини осмислено ще екзистенціалістами. Сучасна епоха знає вже не просто атомарну людину, а людину без онтології – віртуальну» [2, 176].

Нова «планетарна» універсалістська культура та її етика, на думку Віктора Степаненка, заперечують корисне самоконцентрування, а тому – неповноцінну й обмежену еґо-свідомість, яка відділяє індивіда від довкілля та людей, мислення від тіла, факт від цінності, утверджують еко-свідомість, холізм як засадничий принцип. Нова свідомість, що веде до збагачення світу, відповідає суспільству – толерантному, плюралістичному й децентралізованому [10, 134].

Нова культура та її парадигма, які бачать людину цілісною й прагнуть відновлення її зв'язків з природним, проголошують автономного індивіда у децентралізованому суспільстві, розглядають саму людину як слугу власних внутрішніх і зовнішніх здатностей. Відновлення істинного погляду на людину та її природу полягає, на думку теоретиків нової культури, в усвідомленні того, що людська природа ні добра, ні погана але відкрита до постійних трансформацій і трансценденцій. Цей новий погляд поширюється на всі царини людського існування й досвіду – народження, смерть, навчання, здоров'я, сім'ю, роботу, стосунки з іншими [10, 134].

Проте одразу ж виникає запитання: чи не є сформульовані культурно-антропологічні принципи постмодерну наслідком втрати онтологічної глибини в розумінні людського буття, зокрема тих його вимірів, які мають «вихід» на таку інваріантну «сутність людини», яка не тільки не заперечує плинності, індивідуальної мінливості та розмаїття форм особистісного буття, але й пояснює їх необхідність, враховуючи цю інваріантну сутність?

Плідну спробу визначення такого змісту зробив Євген Бистрицький, причому керуючись питанням, у якому ці категорії виявилися взаємопов'язаними: «Що в культурі

робить можливим особистісне ставлення до дійсності?» [1, 22]. Культура, писав далі цей автор, «прямо пов'язана з актом дійсного виходу людини за межі безпосередності своєї життєдіяльності, а людська культурність у максимально широкому сенсі розглядається як розумно організоване буття людей за межами природно існуючого – не тільки в значенні фізичної причинності, але і як усїєї безпосередньої включеності “єством” і “натурою” у природний і суспільний світ». Тому «за будь-якого розуміння культури “вихід за” межі безпосередньо-життєвої взаємодії людини з дійсністю полягає у свідомому чи неявному покладанні трансцендентної світоглядної перспективи, якщо вжити... категорію, що найбільш глибоко й точно виражає інтенціональну суть проблеми культури» [1, 23]. «Тому культура становить певну “метапозицію” стосовно історичної швидкоплинності... що дає змогу людині озирнутися “навколо себе”, поставивши все мінливе, скінченне й минуше у зв'язок з вічним і незмінним» [1, 24]. Отже, сутнісний елемент трансцендування до незмінних, загальних смислів та інтенцій життєдіяльності людей, що може історично змінювати свої феноменальні форми реалізації, але залишається онтологічним інваріантом культури, означає наявність абсолютних вимірів культурного буття особистості, які й конституують її як таку.

Концепцію абсолютів культури, свого часу ввів у сучасну українську філософію Сергій Кримський, вона набула свого розгорнутого обґрунтування в роботах Сергія Пролеєва. «Можна констатувати, – писав цей автор, – що проблема абсолютного виникає внаслідок завжди насущної для людини необхідності обґрунтувати своє буття, утвердити його у власне людській гідності (справжності)... Культурним еквівалентом абсолюту є універсум, що становить граничну, безумовну основу людського буття. Він може набувати різного виду – від упорядкованої божественною волею світобудови до всесвіту, підпорядкованого природним законам. У будь-якому разі універсум становить цілісний, всеосяжний, внутрішньо завершений світопорядок, який не можна ототожнювати із жодною з його частин або якостей, але саме він надає смислу кожній частині й якості... Знаходячи абсолютні начала буття, людина водночас відкриває саму себе. Те, що для людини є такими началами, свідчить про цю людину, визначає наповненість її буття і можливості її долі. І тому однією з найважливіших функцій абсолютного є самоідентифікація людини» [8, 92]. Звичайно, самоідентифікація у горизонті абсолюту є лише гранично-смысловим способом самоактуалізації особистості; культурно-психологічна ідентичність розгортається вже на рівні конкретних форм культури і стереотипів життєдіяльності.

Утім, розглянуте вище на матеріалі індивідуальних закономірностей життя, вкорінене в онтологічні підвалини культури загалом. Справа в тому, що цей універсальний «механізм» функціонування, відтворення та розвитку культури потребує від людини активності специфічного типу, націленого на її самоперетворення. Віктор Малахов відзначав, що людська цілісність (яка передбачає принцип свободи і сутнісну ієрархічність людської істоти) робить неможливим «перетворення самої людини на винятково внутрішньо-культурну істоту. Опредметнюючи в культурі все глибші рівні змісту своєї суб'єктивності, людина не може опредметнити подібним способом саму цю суб'єктивність як таку» [5, 72]. Звідси – людина має виробляти в собі своєрід-

ну якість, певну онтологічну сутність, яка за традицією отримує назву самість або «суб'єктивність» (зазначимо, не у психологічному розумінні), та постійно виступає надлишковою щодо наявних смислів і форм культурної діяльності, але водночас саме від цієї надлишковості, над-культурності власної самості (або «суб'єктивності», як іменував її В. Малахов) людина стає здатною зберігати позицію «позитивної позазнаходженості» (термін Михайла Бахтіна) щодо культури взагалі, а завдяки цьому – і свою здатність до культуротворчості, яка потенційно є нескінченною.

Розглянуті універсальні принципи особистісного буття як своєрідної «функції» трансцендентного виміру культури визначають і критерій справжньої культурної значущості конкретної людської індивідуальності. Вона визначається не мірою позірної «оригінальності», якої неважко «досягти», граючи зі смислами і формами традиційних культур (а тим більше, спотворюючи та руйнуючи їх), а мірою загального змісту, реалізованого в неповторних умовах і формах її особистісного буття. У цьому контексті вважаємо досить точним і аж ніяк не застарілим визначення особистості, яке запропонував свого часу Сергій Рубінштейн: «Особистість тим значніша, чим більше в індивідуальному вираженні в ній відбито загальне» [9, 324].

Чи існує адекватний спосіб самоактуалізації для людини постмодерну, якщо вона, як уже було сказано, відзначається афективною відразою до будь-яких загальників (не кажучи вже про абсолюті!) і навіть часто заперечує їх існування? На перший погляд може здаватися, що ні, але це не так. Абсолютом у цьому разі є сама спонтанна мінливість і самозаперечення всіх смислів і цінностей, «гра в бісер», у якій немає нічого незмінного й «абсолютного» у традиційному сенсі слова. Своєрідна одержимість цією грою може певний час давати відчуття екзистенційної наповненості існування, але не може не закінчитися розчаруванням, оскільки руйнується трансцендентний горизонт смислопокладання, без якого не може існувати ані культура, ані особистість.

«Для окремої людини, – пише Петер Козловський, – майже неможливо орієнтуватися у світі, якщо культура більше не утворює єдиної усвідомленої історії, а досвід та події життя людини не можуть влитися в одне цілісне, пов'язане спільним сенсом річиче культури. Втрата культурою свого контексту та втрата індивідом своєї ідентичності тісно пов'язані між собою, позаяк та єдність намірів і внутрішня цілісність, якою є індивід, може реалізуватися лише у тісному зв'язку з надіндивідуальною системою значень культури» [3, 221].

Коли немає трансцендентного «Я», то що ж тоді узаконює наші мовно споруджені твердження, нашу науку про себе і про світ? – запитує Іван Фізер. – Хто ж тоді є нашим внутрішнім арбітром, цензором і порівнювачем наших бажань, смаків, уподобань, рішень? З постструктуралістського визначення мови, яке побутує серед постмодерністів, виходить, що, оскільки встановити семантичну рівнозначність «означального і означуваного» неможливо й оскільки рецепція слова чи тексту, як правило, є рівночасно їхньою деконструкцією, то наука, як текст сам у собі, не може бути «узаконенням» самої себе. Узаконення її тверджень приходить іззовні. «Леотар(д), покладаючись на теорію “мовних ігор” Людвіка Вітгенштайна, твердить, що наукова мова – це гра і, як і всі інші мовні ігри, іманентного, цебто власного, узаконення не має. Зате, як і будь-яка гра, підлягає правилам домовленості гравців, без чого гри бути не може» [11, 117].

Отже, проведений аналіз суперечностей екзистенційної і творчої самоактуалізації особистості в культурі постмодерну дає підстави зробити такі узагальнюючі висновки:

1. Специфікою дослідження можливостей самоактуалізації особистості в культурі постмодерну є огляд її творчих потенцій. Буття особистості в ракурсі творчої самоактуалізації є одним із принципових питань філософської антропології. Особливістю постмодерну як типу цивілізації є плюральність культурних смислів і способів самореалізації особистості. Отже, творча діяльність в культурі постмодерну означає, насамперед, що тепер свобода творчості – це не тільки (і не стільки) свобода вибору поміж вже заданими культурними нормами і антинормами, цінностями і антицінностями, як це було у попередні часи, а в першу чергу, – це свобода пошуку і творчого відтворення норм і цінностей у горизонті самопроблематизації власної особистості.

2. Постмодерн створює своєрідні умови для самоактуалізації, яка є, насамперед, життєво необхідною діяльністю людини, що зберігає серйозне ставлення до самої себе й до інших у контексті граничного самовизначення в параметрах абсолютних цінностей. Якщо такий тип цінностей не визнається, то для «постмодерної людини» залишається шлях тотальної іронії і відчуження від тисячолітнього культурного досвіду предків. Оскільки останній шлях приречений на поверхневність і розчарування, то істотною творчою проблемою постмодерну стає відтворення реального культурного досвіду, який лежить в основі традиційних цінностей, зокрема цінностей духовно-релігійного і соціально-нормативного плану. Саме такий досвід здатний відтворити онтологічне «ядро» культури, що полягає у певній «метапозиції» щодо історичної «текучки», що дає людині змогу озирнутися «навколо себе», поставивши все мінливе, скінченне й минуле у зв'язок з вічним і незмінним (С. Бистрицький).

3. В умовах постмодерну творча самоактуалізація за своєю сутністю стає ще більш загостреною та непередбачуваною, оскільки ступінь невизначеності того, що стане її цінностями і предметом в умовах плюральності культури, різко зростає. Це своєю чергою означає, що творчість набуває акцентовано екзистенційного характеру, – її предметність зміщується в царину смисложиттєвих цінностей і норм, а специфічні елементи – художні, технічні, мовні тощо – стають підпорядкованими, вторинними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бистрицький Е. К.* Культура и личностное измерение человеческого бытия / Е. К. Бистрицкий // Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода). – К. : Наукова думка, 1992. – С. 8–58.
2. *Грицай Е. В.* Инициация постмодерна (на полях у Бодрияра) / Е. В. Грицай // Вопросы философии. – 2003. – № 9. – С. 170–179.
3. *Козловський П.* Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку / П. Козловський // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : навч. посібник / П. Козловський. – К. : Ваклер, 1996. – С. 213–294.
4. *Лиотар Ж.-Ф.* Ситуация постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар // Философская и социологическая мысль. – 1995. – № 5–6. – С. 15–38.
5. *Малахов В. А.* Культура и человеческая целостность / В. А. Малахов. – К. : Наукова думка, 1984. – 119 с.

6. *Огурцов А. П.* Постмодернистский образ человека и педагогика / А. П. Огурцов // Человек. – 2001. – № 3. – С. 5–17.
7. *Пелипенко А. А.* Постмодернизм в контексте переходных процессов / А. А. Пелипенко // Человек. – 2001. – № 4. – С. 5–17.
8. *Пролеев С. В.* Культурно-исторические абсолюты и человеческое бытие / С. В. Пролеев // Бытие человека в культуре (опыт онтологического подхода). – К. : Наукова думка, 1992. – С. 91–112.
9. *Рубинштейн С. Л.* Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
10. *Степаненко В.* Соціологія як переживання сучасності : образ життя у постмодерністському проєкті / В. Степаненко // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 3–4. – С. 120–138.
11. *Фізер І.* Постмодернізм : post/ante/modo – термін із нульовим значенням / І. Фізер // Сучасність. – 1998. – № 11. – С. 117–123.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2012

Прийнята до друку 17.12.2012

CONTRADICTIONS OF THE PERSONALITY SELF-ACTUALIZATION IN THE POSTMODERN CULTURE

Yanina KULINSKA

*National Academy of Science of Ukraine, Shevchenko Institute of Literature,
4 Grushevsky Str., Kyiv, 01001, Ukraine,
e-mail: yanbit@ukr.net*

The article represents an attempt to summarize the problems concerning transformation of the theoretical aspects of postmodern issues into the sphere of personal life, which relate primarily to the problem of understanding the human condition in the modern cultural space. The emphasis is on the transformation of the personality, from its cultural consciousness, and worldview up to specific forms of life.

Key words: postmodernism, individual, self-actualization.

ПРОТИВОРЕЧІЯ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ЛІЧНОСТІ В КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНА

Янина КУЛИНСКАЯ

*Институт литературы имени Т. Г. Шевченко НАН Украины,
ул. Грушевского, 4, Киев-1, 01001, Украина,
e-mail: yanbit@ukr.net*

Сделана попытка обобщить вопросы трансформации теоретических аспектов постмодернистской проблематики в сферу личностного бытия, связанные прежде всего с проблемой осмысления положения человека в современном культурном пространстве. Внимание сосредоточено на преобразованиях личности, начиная с ее культурного сознания, мировоззрения и заканчивая конкретными формами ее жизнедеятельности.

Ключевые слова: постмодернизм, индивид, самоактуализация.